

تنظیم: ذات الله نیکزاد
فرهاد نظری

مقدمه

سابقه توجه به آثار تاریخی در تشکیلات دولت ایران به «قانون اداری وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه» مصوبه ۲۸ شعبان المعظم ۱۳۲۸ ق بازمی‌گردد. در وظایف اداره معارف - از ادارات تابعه وزارتخانه مذکور - چنین آمده است: «۵. نگاهداری آثار قدیمه و حفظ آنها از اندراس و فنا؛ ۶. نگاهداری اشیای نفیسه و سایر اموال امکنه مقدسه و غیرها که ودایع ملی در آنجا هست». پس از آن گروهی از رجال دانشور و دوستدار آثار و... افتخارات ملی ایران تاریخی از جمله محمدعلی فروغی (ذکاءالملک) و سیدحسن تقی‌زاده برای حفظ یادگارها و مفاخر، جمعیتی به نام «انجمن آثار ملی» در ۱۳۰۱ ش تشکیل دادند. مقصود این انجمن «پرورش علاقه عامه به آثار قدیمه علمی و صنعتی ایران و سعی در حفظ و نگهداری صنایع مستظرفه و صنایع دستی و حفظ سبک و شیوه قدیم آنها» بود. انجمن آثار ارنست هرستفلسد باستان‌شناس آلمانی را دعوت کرد تا خطابه‌ای درباره‌ی آثار ملی و ارزش و اهمیت آن ارائه کند. وی فهرستی از آثار تاریخی ایران ترتیب داد. این فهرست احتمالاً نخستین فهرست آثار ملی ایران است. مع هذا آنچه منظور انجمن آثار بود بعداً در ۱۳۰۹ ش تحت عنوان «قانون راجع به حفظ آثار ملی» در مجلس شورای ملی تصویب و وزارت اوقاف و معارف و صنایع مستظرفه موظف به اجرای آن شد. در ۲۴ شهریور ۱۳۱۰ ش با ثبت ۵۶ اثر غیر منقول، رسماً فهرست آثار ملی ایران ایجاد شد و تاکنون ۳۱۱۸۴ اثر در این فهرست ثبت شده و تحت حمایت قانونی قرار دارند.

اما آنچه که از دیرباز یکی از مقاصد مجله اثر بوده آگاهی‌بخشی جامعه درباره آثاری است که به ثبت می‌رسند. از زمان تدارک فهرست آثار ملی، گزارش‌ها و فهرست‌هایی از ثبت آثار ملی به اطلاع عموم رسیده است. از سیدمحمدتقی مصطفوی و نصرت‌الله مشکوتی به عنوان پیشگامان انتشار فهرست آثار ملی ایران می‌توان یاد کرد. در شماره اول آگاهی‌نامه سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران در دی ۱۳۵۴ گزارش کوتاهی از ثبت آثار با عنوان «ثبت بناهای تاریخی» منتشر شد. در شماره بعدی همین نشریه، فصلی با عنوان «بناهای باستانی در پناه قانون» ایجاد شد که به ثبت آثار در فهرست آثار ملی می‌پرداخت و ذیل هر اثر توضیحات سودمندی عرضه می‌شد. این فصل تا واپسین شماره این نشریه باقی بود. پس از تعطیل شدن این نشریه، در سال ۱۳۶۴ در مجله‌ی اثر (شماره ۱۱ و ۱۰) مجدداً گزارش ثبت آثار با عنوان «آثار تاریخی در پناه قانون» به اطلاع جامعه رسید. تا وقتی که مسئولیت مجله‌ی اثر بر عهده زنده‌یاد سیدباقر آیت‌الله‌زاده شیرازی بود این سنت ادامه یافت. متأسفانه پس از فوت ایشان این مهم متوقف شد تا این که گزارش ثبت آثار با همان رویه در دو شماره قبل (شماره ۶۴) این مجله از سر گرفته شد.

در شماره حاضر گزارش ثبت ۳۹ اثر تاریخی - فرهنگی به اطلاع خوانندگان گرامی می‌رسد. این آثار در پاییز ۱۳۹۳ به فهرست آثار ملی افزوده شد. فهرست این آثار به تفکیک استانی است و چند اثر نیز به همراه مدارک مربوط به اختصار معرفی می‌شوند. آثار ثبت‌شده در استان‌های اصفهان، البرز، سمنان، کرمان، گلستان، لرستان، مرکزی، هرمزگان، همدان، و یزد قرار گرفته‌اند. در اینجا از همه دست‌اندرکاران ثبت آثار در دفتر ثبت آثار و حفظ و احیای میراث معنوی و طبیعی، همکاران فعال در استان‌ها و اعضای محترم کمیته‌ی ثبت و حریم آثار ملی غیرمنقول که این مهم را پیش می‌برند، قدردانی می‌شود.

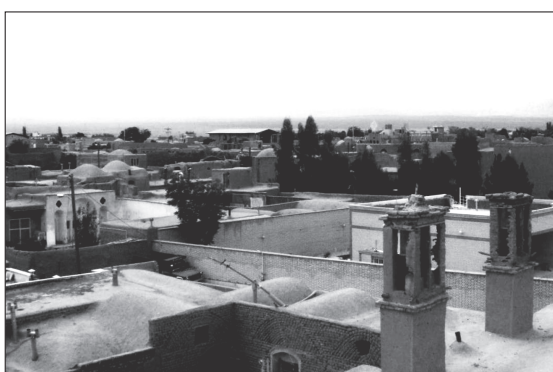
نام اثر: بافت تاریخی مهاباد - اردستان

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۳۸ مورخ ۱۳۹۳/۸/۲۱

توصیف اثر: مهاباد اکنون از شهرهای بخش مرکزی شهرستان اردستان است و در ۲۲ کیلومتری شمال غربی این شهرستان در منطقه‌ای گرم در همسایگی کویر نمک قرار دارد. (تصویر ۱) قدمت بافت آن به دوره قاجار می‌رسد. اما آثار کهن‌تر مانند تپه ریگ سیاه در پیرامون آن دیده می‌شود. زکریای قزوینی در قرن هفتم هجری از «ماه‌آباد» به عنوان روستایی از روستاهای کاشان نام برده که آباد و پرجمعیت و سکنه آن همگی شیعه و دوازده امامی هستند. محله پایین با داشتن برج و بارو و خانه اربابی (تصویر ۲) در حدود شرق روستا هسته اولیه روستا را تشکیل می‌دهد که بر مدخل راه قدیم قرار داشته و پیرامون آن را مزارع فرا گرفته است. محله حسینه و بیخ کوچک نخستین گسترش بافت محسوب می‌شود. ادامه توسعه روستا در امتداد گذر غربی و میانی و به صورت خطی است. یک رشته قنات به نام کویر در مهاباد جریان دارد. شیب زمین و جریان آب، عامل اصلی ساختار خطی روستا بوده است (تصویر ۱). یخچالی مخروبه و نیز آسیابی در خارج از روستا وجود دارد. بناها از خشت و گل ساخته شده و خانه‌ها عموماً حیاط مرکزی اند (تصویر ۳). شغل اصلی ساکنان کشاورزی و دامداری بوده و بافتن گلیم، عبای کرباس و سیاه چادر از صنایع قدیمی مردم بوده است. توسعه امروزی مهاباد عمدتاً به سوی شمال غرب و نزدیک اتوبان اردستان به کاشان است.

تصویر ۲. برج و بارو و بقایای خانه اربابی در محله پایین در تابستان ۹۱ ش (مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

تصویر ۳. منظر (شمال شرقی) بافت تاریخی شهر مهاباد. سال ۹۰ ش (مأخذ: آرشیو شهرداری مهاباد).
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

نام اثر: بارانداز (انبار نمک) شاهرود

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۴۲ مورخ ۱۳۹۳/۹/۱۱

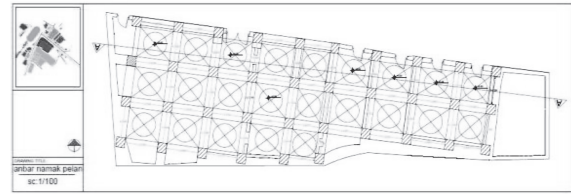
توصیف اثر: این بارانداز در اواخر قاجار ساخته شده است و بیش از پانصد متر مربع وسعت دارد و از حدود ۶۰ سال پیش به عنوان انبار نمک مورد استفاده قرار گرفته است. بنا از خشت و گل است و با بهره‌گیری از فن‌آوری بومی ساخته شده است. بارانداز که در حاشیه خیابان شهدای شاهرود قرار دارد، مجموعه‌ای از فضای شبستانمانندی است که با استفاده از ۳۶ ستون برپا شده (نقشه ۱) و گنبد های کُلمبو (۲۳ گنبد) سقف آن را تشکیل می‌دهد (نقشه ۲). بنا موقوفه است و برخی دخل و تصرفات در آن انجام شده است. (تصویر ۴).

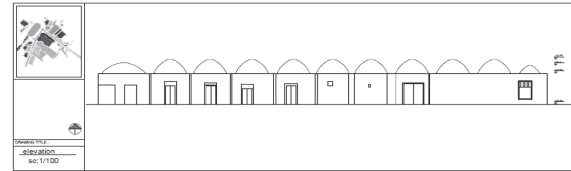
تصویر ۱. عکس هوایی مهاباد در سال ۱۳۵۰ ش (مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

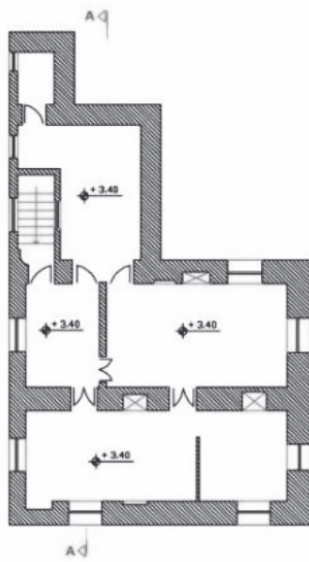
تصویر ۵. نمای اصلی عمارت مستوفی
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

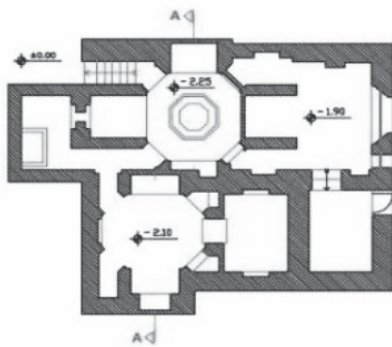
نقشه ۱. نقشه بارانداز شاهرود (مأخذ آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

نقشه ۲. چشم‌انداز بارانداز شاهرود (مأخذ آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

نقشه ۳. پلان منزل مستوفی (طبقه اول)
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

نقشه ۴. پلان حمام منزل مستوفی (زیر زمین)
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

تصویر ۴. بارانداز شاهرود (مأخذ آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

نام اثر: خانه یحیی مستوفی اراک

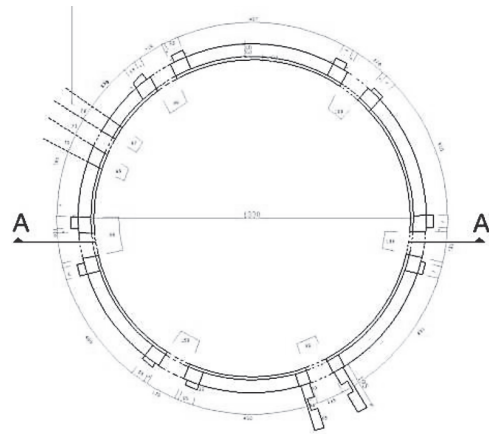
شماره و تاریخ ثبت: ۹۳/۸/۲۱ مورخ ۳۱۱۴۰

توصیف اثر: خانه مستوفی در داخل شهر اراک در جوار خیابان قائم‌مقام واقع است. در گذشته این حدود دروازه مشهد خوانده می‌شد. میرزا یحیی مستوفی از اتباع قفقاز بوده و در دوره ناصرالدین‌شاه قاجار با عنوان مستوفی عراق عجم به اراک مهاجرت کرده و در آنجا ساکن شد و این خانه را ساخت. سال‌ها پس از فوت او این عمارت دفتر موقوفات مستوفی شد. در زمان پهلوی اول تغییراتی به‌ویژه در طبقه بالا و نمای عمارت داده شد (تصویر ۴). بنا که در انتهای جنوبی باغی واقع شده، در دو طبقه احداث شده و طبقه بالا مسکونی است و حمامی در طبقه زیرین قرار دارد. طبقه بالا دو اتاق بزرگ و چهار اتاق کوچک به انضمام پله‌خانه‌ای دارد. حمام خصوصی واقع در زیرزمین پله، سریننه هشت‌ضلعی و اتاقی در پشت آن، راهرو، گرمخانه چهارضلعی، و خزینه و تون در پشت آن است (نقشه ۳ و ۴).

نام اثر: برکه ملای بندر خمیر

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۴۸ مورخ ۹۳/۷/۳۰

توصیف اثر: این اثر در پنج کیلومتری شرق بندر خمیر، بر سر راه جاده خمیر به بندر عباس در جایی واقع شده که پیرامون آن ساخت‌وسازی نیست. این برکه که در زمان قاجار ساخته و بر عام مردم وقف شده است، مخزن گردی به عمق ۴/۶ متر دارد که قطر آن به ۱۳/۳ متر می‌رسد (نقشه ۵). گنبدی متناسب بر روی مخزن قرار دارد که ارتفاع آن از روی زمین ۹/۹ متر است. سردر ورودی برکه در حدود جنوب شرق واقع شده و جز آن ۶ روزن دیگری با قوس و قاب بر گرداگرد مخزن تعبیه شده و بر بالای آن‌ها روزن کوچکی قرار دارد (تصویر ۷). آب از راه جوی وارد برکه می‌شد. بنا با استفاده از سنگ لاشه و ملات آهکی ساخته شده است. اندود روی گنبد به سرخی مایل است.

نقشه ۵. پلان برکه ملا در بندر خمیر (مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

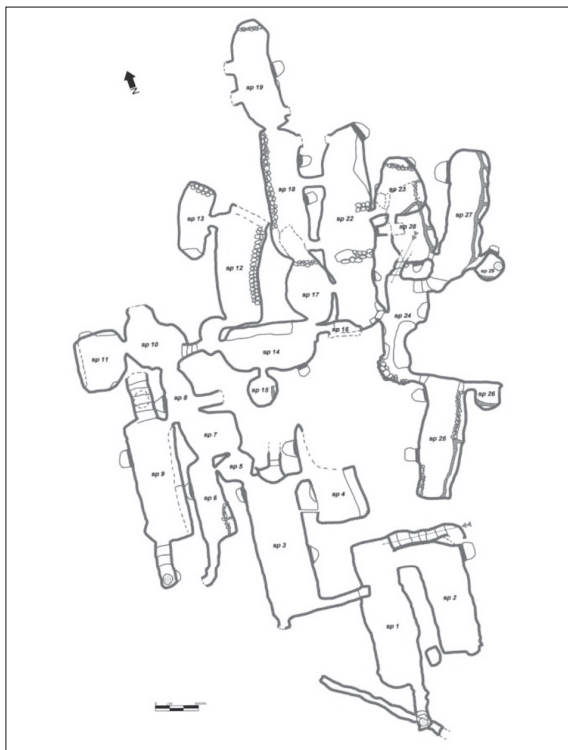
تصویر ۷. برکه ملا در بندر خمیر

(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

نام اثر: محوطه باستانی ارزانفود - همدان

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۴۳ مورخ ۱۳۹۳/۹/۱۲

توصیف اثر: محوطه ارزانفود که ترکیبی است از معماری ساخته و کنده، در دهستان الوند شرقی بر دامنه تپه‌ای در دو کیلومتری شرق روستای ارزانفود قرار دارد. از دوران پیش از اسلام (اشکانی) تا دوران اسلامی این محوطه مورد استفاده بوده است. فضاهای روی زمین با سنگ لاشه به طور منظم ساخته شده و اتاق‌ها و راهروهایی را در بر می‌گیرد (تصویر ۸). این اتاق‌ها با پله‌های کنده‌شده در سنگ با فضاهای زیر زمینی در ارتباط بوده‌اند. معماری زیرزمین در بستری از سنگ شیبست به شکل نه چندان منظم کنده شده و عمدتاً شامل اتاق‌های کشیده‌ای به قد متوسط آدمی است که با راهروهایی به هم مرتبط می‌شوند. در امتداد دامن اتاق‌ها سکوه‌های سنگی آخورمانند وجود دارد و بر دیوارها قلاب‌هایی در سنگ تراشیده‌اند. معماری منسجم زیرزمینی با مجراهای آب کنده‌شده در سنگ تکامل یافته است (نقشه ۶ و تصویر ۹).

نقشه ۶. نقشه فضاهای زیرزمین ارزانفود

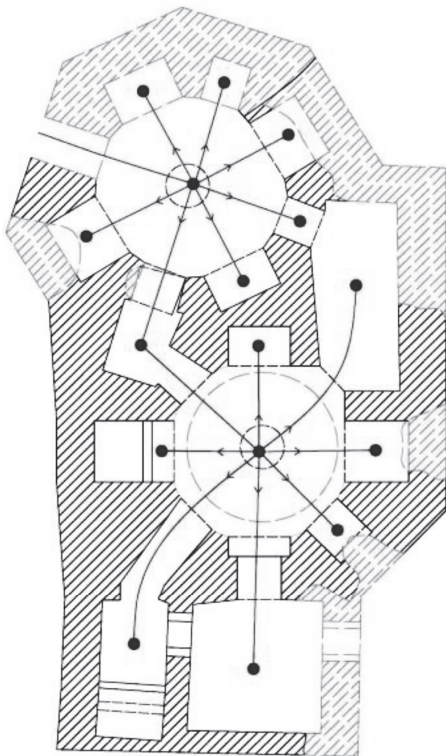
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

تصویر ۱۰. موقعیت حمام در روستای باشقورتان
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

تصویر ۸. فضاهای کنده شده زیرزمینی ارزانفود
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

نقشه ۷. نقشه حمام باشقورتان
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

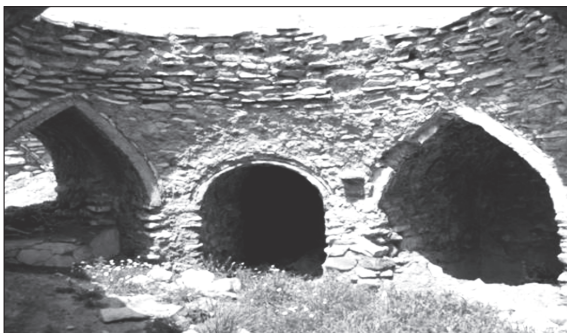

تصویر ۹. فضاهای ساخته شده روی آثار زیرزمینی ارزانفود
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

نام اثر: حمام باشقورتان کبودرآهنگ

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۹۱ مورخ ۱۳۹۳/۹/۱۲

توصیف اثر: حمام باشقورتان که در دوره قاجار ساخته شده در روستایی به همین نام در شهرستان کبودرآهنگ قرار دارد (تصویر ۱۰). مساحت حمام کم‌تر از ۲۰۰ متر مربع است. علاوه بر سردر ورودی و راهروی متصل بدان از سربینه و گرمخانه هشت‌ضلعی که گنبد بر روی آن‌ها واقع شده، راهروهای میان‌در، خزینه و تون، آبریزگاه، و نظافت‌خانه تشکیل شده است (نقشه ۷). بنا با استفاده از سنگ لاشه و قلوه و ملات و اندود آهکی برپا شده است. راه نورگیری روزن‌های بالای گنبد بوده و آب حمام از قناتی تأمین می‌شده که اکنون خشک است. گنبد سربینه و گرمخانه به صورت مخروطی درآمده و خاک کف حمام را در بر گرفته است (تصویر ۱۱).

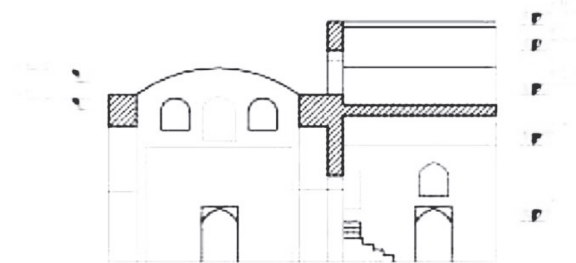
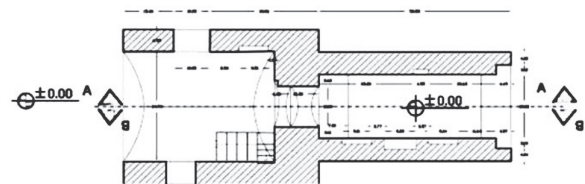

تصویر ۱۱. گنبد حمام باشقورتان
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

نام اثر: طنبی بندرآباد یزد

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۴۴ مورخ ۱۳۹۳/۹/۱۲

توصیف اثر: این بنا بخش باقی مانده یک خانه قرن هشتمی است که در روستای بندرآباد از توابع دهستان رُستاق شهرستان اشکذر بین یزد و میبد قرار دارد. اکنون فضای ایوان و پشت آن باقی مانده (نقشه ۸) و به مثابه معبر استفاده می شود. با توجه به طاقچه بندی و ترکیب آرایه های گل بُری برجسته و نیم برجسته به کاررفته در ایوان که در بناهای قرن هشتم هجری یزد نیز مشاهده می شود، می توان بنا را متعلق به این عصر دانست. با توجه به بلندای ایوان، کمپوشی در میانه آن الحاق کرده بودند (تصاویر ۱۲ و ۱۳).

نقشه ۸. نقشه پلان و برش طنبی بندرآباد
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

تصویر ۱۲. ایوان طنبی (مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

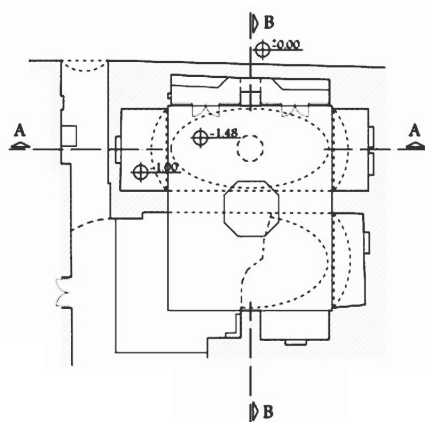

تصویر ۱۳. پشت ایوان طنبی (مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

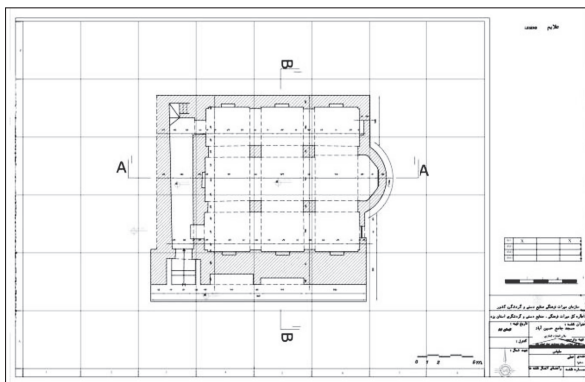
نام اثر: کنیسه خاخام یزد

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۵۷ مورخ ۱۳۹۳/۹/۱۲

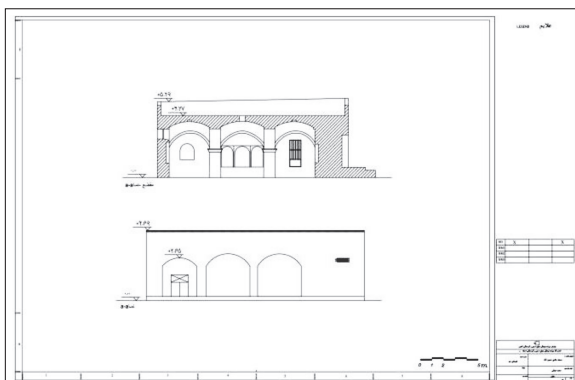
توصیف اثر: کنیسه در کوچه لب خندق یزد در محدوده بافت مسکونی قرار دارد. این بنا وقفی است و محل عبادت کلیمیان یزد بوده اما اکنون متروک مانده و دچار تخریباتی شده است. کنیسه در دو طبقه ساخته شده و زیربنای آن حدود ۱۴۰ متر مربع است و شامل شبستانی دودهنه ای با سکوهایی متصل بدان است (نقشه ۹) که گنبدهایی با روش چپله روی آن اجرا شده است (تصویر ۱۴). بنا از خشت و گل ساخته شده و از آجر و گچ نیز در نماسازی بهره برده اند. در این کنیسه توراتی طوماری بر روی پوست نگهداری می شد که اکنون در کنیسه ملا سدر نگهداری می شود. کتیبه ای به خط عبری مابین طبقه اول و دوم دور می زند که حاوی آیاتی از زبور داود در نعمت و ستایش خداوند است و چند لوح کتیبه نیز وجود دارد (تصویر ۱۵). آثار موجود بنایی متعلق به دوره قاجار را تداعی می کند.

نقشه ۱۰. نقشه کنیسه خاخام یزد
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

نقشه ۱۰. نقشه پلان مسجد جامع حسین آباد
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

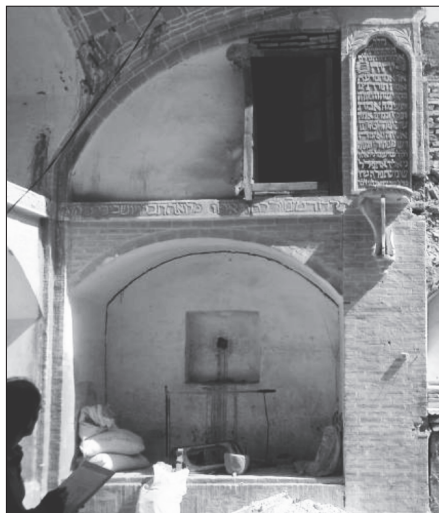
نقشه ۱۱. نقشه برش و نمای مسجد جامع حسین آباد
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

تصویر ۱۶. داخل شبستان مسجد جامع حسین آباد
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

تصویر ۱۷. سیمای بیرون مسجد جامع حسین آباد
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

تصویر ۱۴. فضای داخل کنیسه خاخام یزد
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

تصویر ۱۵. فضای داخل کنیسه خاخام یزد
(مأخذ: آرشیو اداره کل ثبت آثار و بناهای تاریخی).

نام اثر: مسجد جامع حسین آباد رُستاق

شماره و تاریخ ثبت: ۳۱۱۵۸ مورخ ۱۳۹۳/۹/۱۲

توصیف اثر: این مسجد در حسین آباد رستاق جزء شهرستان صدوق از توابع یزد واقع شده است و آب‌انباری که بادگیر بر فراز آن قرار دارد به آن متصل است. بنا شبستانی است با سه دهانه که در هر طرف سه غرفه دوطبقه دارد. سردر ورودی به راهرویی متصل است که امکان ورود به شبستان را فراهم می‌آورد. محراب بیرون‌زده در انتهای شبستان میانی قرار دارد. مسجد در دوره قاجار با مصالح خشت و گل و اندود گچ ساخته شده است. (نقشه‌های ۱۰ و ۱۱) (تصاویر ۱۶ و ۱۷)

آثار ثبت شده			نام استان
نام اثر	شماره ثبت	تاریخ ثبت	
۹۳/۸/۲۱	۳۱۱۳۸	بافت تاریخی مهاباد اردستان	اصفهان
۹۳/۸/۲۱	۳۱۱۲۵	خانه احمد شاملو (ابامداد) تپه راشته شرقی تپه راشته غربی	البرز
۹۳/۸/۲۱	۳۱۱۶۷		
۹۳/۸/۲۱	۳۱۱۶۸		
۹۳/۷/۲	۳۱۱۳۳	خانه صباغیان معدن گوگرد سمنان بارانداز بازار شاهرود (انبار نمک) خانه حاجیان	سمنان
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۴۱		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۴۲		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۴۵		
۹۳/۷/۳۰	۳۱۱۳۷	قنات شش مقسم گوهرریز جوپار قلعه سموران قنات قاسم‌آباد قنات اکبرآباد	کرمان
۹۳/۸/۲۱	۳۱۱۳۹		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۶۲		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۶۳		
۹۳/۷/۳۰	۳۱۱۳۵	تپه کبودوال	گلستان
۹۳/۷/۳۰	۳۱۱۳۶	محوطه دره دیمه	لرستان
۹۳/۸/۲۱	۳۱۱۴۸	خانه یحیی مستوفی اراک قنات ابراهیم‌آباد	مرکزی
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۸۷		
۹۳/۸/۲۱	۳۱۱۴۸	برکه ملا برکه کوی پلیس	هرمزگان
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۸۷		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۴۳	محوطه باستانی ارزانفود حمام آرامنه حمام باشقورتاران مقابر روستای مسجدین نقش برجسته دره هزارپیچ همدان	همدان
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۴۹		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۹۱		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۹۲		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۹۳		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۴۴	طنبی بُندرآباد باغ و کوشک آصف‌پور برج عظیم‌آباد آبانبار شاه‌عباسی ندوشن خانه مرتضی فضلی عقدایی مدرسه امام تفت خانه سیدغفور طباطبایی برج بنیز و ملحقات آن بقعه شیخ ضیاء‌الدین کنیسه خاخام مسجد جامع حسین‌آباد بقعه فضل بن عباس ساباط فرداب خانه کربلایی عباس مسجد محمدعلی استاد علیرضا و خانه موقوفه مجاور	یزد
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۴۶		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۴۷		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۵۱		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۵۲		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۵۳		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۵۴		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۵۵		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۵۶		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۵۷		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۵۸		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۵۹		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۶۰		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۶۱		
۹۳/۹/۱۲	۳۱۱۸۵		

جدول ۱. آثار غیر منقول ثبت شده در فهرست آثار ملی در پائیز ۱۳۹۳ (مأخذ: دفتر ثبت آثار و حفظ و احیای میراث معنوی و طبیعی).